[illegible]

Wojciech Zygmański

З. А. Львова, СТЕКЛЯННЫЕ БУСЫ СТАРОЙ ЛАДОГИ. ЧАСТЬ I. СПОСОБЫ ИЗГОТОВЛЕНИЯ, АРЕАЛ И ВРЕМЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ, „АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ СБОРНИК" № 10, 1968, s. 64—94.

Recenzowany artykuł stanowi pierwszą część większej pracy autorki o szklanych paciorkach Starej Ładogi. Omawiam go jednak już teraz, przed ukazaniem się drugiej części ze względu na ciekawy materiał i interesujące wnioski przydatne do badań nad wyrobami szklanymi innych krajów, m. in. Polski, a także ze względu na wypowiedziane w nim uwagi odnośnie do chronologii warstw tego stanowiska. Co prawda trzeba wyrazić żal, że Z. A. Lwowa rozbiła opracowanie tak zwartego problemu jak zagadnienie produkcji szklarskiej Starej Ładogi na kilka artykułów, które ponadto mają być publikowane w różnych periodykach. Jak informuje autorka, druga część pracy, zawierająca omówienie kwestii istnienia warsztatu szklarskiego w Starej Ładodze oraz analizy składu chemicznego odpadów i braków produkcyjnych, znajdzie się w jednym z następnych zeszytów „Archieołogiczeskogo Sbornika Gos. Ermitaża". Natomiast ilościowe analizy spektralne gotowych paciorków i braków produkcyjnych opracowane przez Z. A. Lwową i D. W. Naumowa będą opublikowane w „Sowietskoj Archieołogii". Całościowe omówienie tego zagadnienia pozwoliłoby zarówno na lepsze konstrukcyjne jego ustawienie, jak i — przede wszystkim — na ściślejsze powiązanie wniosków z wszystkimi przesłankami, wypływającymi z typologicznej i technologicznej analizy materiału staroładoskiego. Uniknęłoby się też powtórzeń, koniecznych w obecnej wersji opracowania.

Recenzowana część pierwsza pracy poświęcona jest sposobom wytwarzania oraz analizie zasięgu występowania typów paciorków szklanych reprezentowanych w Starej Ładodze. Autorka omawia paciorki pochodzące z badań tzw. Ziemlanogo gorodiszcza, w liczbie 6456 egzemplarzy z 9203 wydobytych (część zaginęła w czasie II wojny światowej). Ze względu na dużą liczebność tego materiału oraz rozbudowaną stratygrafię stanowiska stanowi on doskonałą podstawę do podjęcia próby ustaleń typologicznych i chronologicznych nie tylko dla paciorków szklanych Starej Ładogi, lecz w powiązaniu z masowym materiałem porównawczym z innych stanowisk również dla określenia pewnych prawidłowości i chronologii występowania niektórych typów tego rodzaju ozdób na obszarach dawnej Rusi. Tym samym uczyniony został znaczny postęp w wykorzystaniu tego materiału, a przynajmniej jego części, jako wyznacznika chronologicznego głównie dla ziem dawnej Rusi, a po dokonaniu pewnych weryfikacji i modyfikacji, także dla innych terenów, zwłaszcza leżących w strefie nadbałtyckiej.

Paciorki omawiane przez Z. A. Lwową wykazują ponad 270 cech w zakresie formy, barwy, stopnia przeźroczystości szkła oraz ornamentu. Autorka słusznie

podkreśla, że przy operowaniu tak masowym i różnorodnym materiałem powstaje konieczność wyodrębnienia cechy bardziej ogólnej niż zewnętrzny wygląd przedmiotu. Za taką uznaje sposób wykonania. W oparciu głównie o to kryterium, a częściowo i techniczne zabiegi uzupełniające, dzieli wszystkie paciorki z Ziemlanogo gorodiszcza na 9 grup: I — obejmującą paciorki produkowane techniką mozaikową (98 egz. — 1,5% wszystkich okazów z grodziska), występujące na tym stanowisku w poziomach G, D, E; II — paciorki wykonane techniką nawijania, zdobione owalnymi plamkami umieszczonymi w kilku koncentrycznych kręgach, tzw. „oczkowate" (101 egz. — 1,64%), pojawiające się w tych samych poziomach; III — beczułkowate, prasowane (100 egz. — 1,54%), rozmieszczone w poziomach B, W, G, D, E; IV — paciorki wykonane techniką nawijania (283 egz. — 4,38%), znajdowane we wszystkich poziomach grodziska; V — paciorki z warstwowanego szkła (13 egz.), znane z górnych warstw poziomu G oraz z poziomów D, E_1 i E_3; VI — paciorki produkowane techniką wydmuchiwania (5 egz.), występujące w poziomie D; VII — paciorki wycinane z zastygłej masy szklanej (13 egz.), pojawiające się w dolnych warstwach poziomu G oraz w poziomach D, E_1 i E_2; VIII — paciorki z wyciąganej rurki szklanej (5717 egz. — 88,55%), rozpowszechnione we wszystkich poziomach grodziska; IX — jednobarwne paciorki z wyciąganych pałeczek szklanych (121 egz. — 1,87%), znajdowane w poziomach A, W, G, D, E. Niektóre z tych grup autorka dzieli na mniejsze podgrupy, w zależności od odrębności technologicznych lub metod obróbki uzupełniającej. Dotyczy to grupy IV, w której obrębie zostały wyróżnione 4 podgrupy, oraz grupy VIII, w której ramach autorka wydziela 5 podgrup.

Zasada, jaką Z. A. Lwowa stosowała przy podziale omawianych ozdób na grupy i podgrupy, nie jest zupełnie jasna. Uzupełniające zabiegi wytwórcze są bowiem dla niej raz jednym z kryteriów podziału na grupy, a w innych przypadkach podstawą wyróżniania podgrup. I tak przy wydzieleniu grup II i IV, obejmujących paciorki wykonane tą samą techniką nawijania, podstawą podziału stały się właśnie dodatkowe zabiegi techniczne, w tym przypadku jest to sposób zdobienia (w grupie II znalazły się tylko tzw. paciorki „oczkowate", a w IV — wszystkie inne, produkowane sposobem nawijania). Natomiast biorąc pod uwagę kryterium główne, jakim jest dla autorki technika wykonania, paciorki obu tych grup powinny znaleźć się w ramach jednej grupy, a tylko w różnych podgrupach.

Cenne są szczegółowe ustalenia Z. A. Lwowej w sprawie uzupełniających zabiegów produkcyjnych, oparte na bardzo wnikliwej analizie wszystkich, badanych makroskopowo, śladów zastosowanych technik. Poza wnioskami odnośnie do różnych prac wykończeniowych w obróbce tych przedmiotów analiza ta doprowadziła do interesujących ustaleń w zakresie efektywności produkcji przy zastosowaniu różnych technik. Zdaniem autorki paciorki pierwszych trzech grup były wykonywane każdy z osobna, paciorki zaś grupy IV były robione zarówno każdy z osobna, jak też seryjnie. Produkcję seryjną uzyskiwano przez odcinanie odpowiednich kawałków rurki wytwarzanej dwojako: bądź drogą wielokrotnego nawijania cienkiego pasma szkła na pręt, bądź przez owinięcie wokół metalowego pręta szklanej płytki, której końce po złączeniu stapiano. Odcięte kawałki rurki poddawano dalszym zabiegom, uzyskując paciorki różnych form. Seryjnie mogły być robione paciorki grup: V i IX. Również tak były produkowane masowo występujące na grodzisku paciorki grupy VIII, wytwarzane z wyciąganej rurki szklanej, którą dzielono bądź na zwykłe cylindryczne odcinki, bądź cięto odpowiednimi szczypcami, otrzymując odcinki owalne jedno- lub wielosegmentowe.

Autorka opisuje drobiazgowo cechy zewnętrzne tych ozdób, mające — jej zdaniem — wskazywać na ten lub inny sposób wykonania. Ma to znaczenie zarówno

dla ewentualnej konfrontacji i weryfikacji jej ustaleń, jak też i dla praktycznego korzystania z wyników jej pracy przez badaczy nie zajmujących się bliżej paciorkami i nie mających wprawy w wyróżnianiu cech typowych dla różnych technik wytwórczych. Tym samym może im to ułatwić określenie sposobu wykonania omawianych przedmiotów.

W oparciu o analogie do paciorków z Ziemlanogo gorodiszcza, występujące na innych terenach[1], autorka wyznacza chronologię grup i podgrup oraz stara się określić ich pochodzenie i wytyczyć drogi napływu tych ozdób do Starej Ładogi. Jakkolwiek nie korzysta ona w sposób pełny z materiałów porównawczych — np. odnośnie do ziem polskich zna, jak się wydaje, tylko paciorki odcinkowe omówione przez J. Żaka, nie uwzględnia natomiast paciorków opublikowanych w monografiach i sprawozdaniach z badań różnych stanowisk, m. in. ważnych dla tego zagadnienia materiałów wolińskich — to w świetle obecnie znanych źródeł ogólnie wypada zgodzić się z jej wnioskami.

Interesujące są sugestie Z. A. Lwowej odnośnie do dróg napływu omawianych przez nią typów paciorków szklanych do Starej Ładogi. Autorka uważa, że paciorki datowane na VIII—IX w. dostały się do Starej Ładogi Dunajem i zachodnioeuropejskimi szlakami wodnymi, a dalej, być może, za pośrednictwem Normanów przez Skandynawię i Gotlandię. Dotyczy to w głównej mierze paciorków I i II grupy, wymagających złożonej, indywidualnej obróbki. Są one bowiem prawie nie znane na Przydnieprzu i wzdłuż wodnych dróg komunikacyjnych Europy wschodniej — Oki i Kamy, a także rzadkie w międzyrzeczu Oki i Wołgi, natomiast obficie występują na obszarach leżących wzdłuż wodnych magistrali Europy zachodniej — Dunaju (Bośnia, Istria, Węgry, Austria, Słowacja, Morawy, Czechy) oraz Łaby i Wezery (Górny Pfalz, Turyngia, Saksonia), a także w Hedeby, na Gotlandii i w Skandynawii.

W IX w. liczba paciorków w Starej Ładodze zaczyna wzrastać. Głównie pojawiają się produkowane seryjnie paciorki grup: IV, VIII i IX. Około połowy IX w. pewne warianty paciorków grup III i IV występują tylko w północnych rejonach Europy, co skłania autorkę do szukania tutaj miejsc ich produkcji. W X w. ilość paciorków szklanych nadal wzrasta. Przeważającą ich masę (90%) stanowią paciorki grup VIII i IX, których obszar występowania przesuwa się z południowego wschodu na północny zachód. Według opinii Z. A. Lwowej może to wskazywać na istnienie w tym czasie w pn. Europie ośrodków je wytwarzających. W warstwach XI—XII w. liczba paciorków zmniejsza się. Pojawiają się wśród nich m. in. paciorki ruskiego pochodzenia, wyrabiane seryjnie i pojedynczo.

Wśród wniosków autorki na uwypuklenie zasługuje stwierdzenie, że dla dopływu szkła wschodniego w rejon Bałtyku w VIII—IX w. dominującą rolę odgrywały drogi wodne, przecinające Europę centralną, zachodnią i północną, a nie szlaki biegnące przez tereny wschodnioeuropejskie. Sugestie takie były zresztą wysuwane w literaturze już wcześniej. Potwierdzające je rezultaty szczegółowych badań nad materiałami staroładoskimi mają duże znaczenie dla studiów nad rodowodem środkowo- i północnoeuropejskich ośrodków szklarskich z VIII—ok. poł. X w. Jakkolwiek nie znamy jeszcze wyników analiz technologicznych szkieł ze Starej Ładogi, które dostarczą niewątpliwie dalszych istotnych danych do rozwiązania tego zagadnienia, to już dotychczasowe badania zdają się wskazywać, że wśród oddziaływań,

[1] Na marginesie tych spraw trzeba zwrócić uwagę na bardzo niedbałe potraktowanie pozycji bibliograficznych wydanych w alfabecie łacińskim. Przekręcanie nazwisk i tytułów, aż do granic zupełnej ich nieczytelności, nie przynosi chwały wydawcy i korektorom wydawnictwa (por. np. przyp.: 11, 35, 97, 150 i in.).

jakim podlegały ośrodki szklarskie na wybrzeżach Bałtyku, ważną (jeśli nie najważniejszą) rolę odgrywały impulsy idące z Zachodu, genetycznie związane ze szklarstwem wschodnich rejonów Morza Śródziemnego.

W świetle materiałów ze Starej Ładogi zaczyna się również wyraźniej rysować sprawa pochodzenia produkcji szklarskiej Wolina[2], której rodowodu należałoby, jak się wydaje, szukać raczej we wspomnianych wyżej oddziaływaniach zachodnioeuropejskich niż we wpływach ze Starej Ładogi. Nasuwa się przypuszczenie, że pracownie szklarskie zarówno Wolina, jak i Starej Ładogi wyrosły na tej samej fali impulsów.

Szczegółowa analiza materiału szklanego z Ziemlanogo gorodiszcza pozwoliła autorce na wysunięcie sugestii odnośnie do chronologii poziomów stratygraficznych grodziska, które datuje następująco: poziomy — G dolny, G górny — D dolny — na X—XII w.; zabudowania poziomu D — na X w.; warstwę pod zabudowaniami poziomu D i częściowo poziom E_1(?) — na IX w.; poziomy E_1, E_2 i E_3 — na VIII—1. poł. IX w. Stwierdza przy tym, że dość późne datowanie poziomu E_3 (na VIII w.) jest wyraźnie potwierdzone chronologią występujących tu paciorków i jeśli zaistniałaby kwestia zmiany tego datowania, to może być ona dokonana jedynie w stronę IX w. Ustalenia te wraz z wnioskami wynikającymi z analizy innych materiałów oraz stratygrafii Ziemlanogo gorodiszcza pozwolą uściślić chronologię warstw, a także wyjaśnić szereg problemów dotyczących zwłaszcza starszych faz tego interesującego stanowiska. Praca Z. A. Lwowej stanowi do tego ważny i cenny przyczynek.

Maria Dekówna

---

[2] J. Olczak i E. Jasiewiczowa, *Szklarstwo wczesnośredniowiecznego Wolina*, Szczecin 1963, s. 119—120; M. Dekówna, *Étude sur les origines de la verrerie en Pologne*, [w:] *Annales du 3e Congrès des „Journées Internationales du Verre". Damas 14—23 novembre 1964*, Liège, s. 126, 128; J. Olczak, *Wytwórczość szklarska na terenie Polski we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu*, t. 8, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 202—212.